

DİLLERİN KÖKENİNE İLİŞKİN
KELÂMÎ YAKLAŞIMLAR: BÂKİLLÂNÎ ÖRNEĞİ
THEOLOGICAL APPROACHES TO THE ORIGIN OF
LANGUAGES: THE EXAMPLE 'BAQILLANI'

ELMAS GÜLHAN ÇAM

[Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ABD.
Res. Asst., Süleyman Demirel University Faculty of Theology,
Department of Kalam
gulhancam@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9534-6332>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Eylül/September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım/November 2018

Yayın Tarihi / Published: 24 Aralık/December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2018 *Sayı – Issue:* 45 *Sayfa / Pages:* 367-388

Atıf/Cite as: Çam, Elmas Gülhan. “Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâküllânî Örneği - Theological Approaches to the Origin of Languages: The Example ‘Baqillani’”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 45 (Aralık-December 2018): 367-388.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.462713>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
<http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkıllânî Örneği*

Öz: Kelâm'da dillerin kökenine dair tartışmalar genellikle Allah'ın Kalam sıfatı ve kalamullah problemi ekseninde ele alınmaktadır. Bu tartışma ve bağlantılı diğer tartışmalar, itikadî ekollerin kendi tercihlerini temellendirebilmeleri gayesiyle gerçekleştirilmiştir. Kelamcılarının temel referansı Kur'an'dır. Kur'an ise, okunan ve yazılan bir dil olarak Arapça oluşu ve i'caz gibi edebî nitelikleri nedeniyle anlambilim sınırları içinde yer almaktadır. Kur'an'ın dile yaptığı vurgu ve dili bir otorite olarak kabul etmesi kelamcılar tarafından önemsenmiştir. Özellikle Bâkıllânî, dilin bu otoritesinin farkındadır ve söz konusu otoriteyi güçlü bir şekilde kullanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kalam, Bâkıllânî, Dil, Dillerin Kökeni, Kalamullah.

Theological Approaches to the Origin of Languages: The Example 'Bağıllani'

368

OMÜİFD

Abstract: The debates on the origin of languages in Kalam have been usually discussed in the context of kalam which is one of the epithets of Allah and the problem 'kalamullah'. It seems that the discussion and the related discussions have been carried out in order to enable them to establish their own preferences of theological/itiqadi approaches. The main reference of the theologians is the Qur'an. The Qur'an, also, refers to the language very much because of its qualities such as being Arabic and its i'caz. Theologians have paid attention to the Qur'an's emphasis on language and its acceptance as an authority. Bağıllani, in particular, is aware of the aforesaid authority of the language and has strongly used it.

Keywords: Kalam, Bağıllani, Language, the Source of Languages, Kalamullah.

Giriş

Dil; belli ve standart anlamları olan sözcüklerden ve bir iletişim yöntemi olarak kullanılan konuşma formlarından meydana gelen yapı ya da bütün; birbirleriyle karşılıklı olarak sistematik bir ilişki içinde bulunan ve

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde tamamlanan "Bâkıllânî'de Dil ve Dilin Kelâmî İstidlaldeki Kullanımı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. This study was carried out from the master thesis entitled "The Language According to Bâkıllânî, and Place of The Language in Inference of Kalam' in Süleyman Demirel University.

sözcük düzeyinde uzlaşım yoluyla oluşan bir anlama sahip olan birimlerden meydana gelen sistem olarak tanımlanır.¹

Dilin kaynağı ve konuşmanın nasıl öğrenildiği her zaman merak konusu olmuştur. Dil üzerine yapılan tartışmaların kökeni Antik Yunan'a uzanmaktadır. Yunan felsefesinde nesnelere ve nesnelere adları arasında nasıl bir ilişki olduğu felsefî bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim Demokritos (ö. m.ö. 370) dil problemini ilk kez bu bağlamda ele alan Yunan filozofudur. Daha sonra ise *Kratylos* diyalogunda Platon (ö. m.ö. 347) dillerin kaynağına ilişkin fikirlerini belirtmektedir. O, eserinde iki kişi üzerinden iki farklı görüşe yer vermektedir. İlki; Kratylos'un savunduğu, her varlık için tek bir doğru adlandırmanın mümkün olduğu, isimlerin insanların ortak bir kabulü ve uzlaşmasıyla değil, zorunlu olarak verildiği görüşüdür. İkincisi ise Hermogenes (ö. m.ö. 400)'in dile getirdiği bunun karşıtı olan yani dillerin, bir uzlaşma sonucu meydana getirildiğine ilişkin görüşüdür.²

Aristoteles (ö. m.ö. 322) dilin doğuşu problemini ele alarak dillerin ortaya çıkmasının insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir.³ Ona göre, insanların konuşmaları ve hayvanların çıkardığı sesler arasında büyük bir ayrım vardır. İnsanların hayvanlardan farkı, kendi düşüncelerini anlatmak için dile ihtiyaç duymalarıdır.⁴ Bu, insanların doğru ile yanlış ayırt edebilmelerine yarayan bir yetidir. Dillerin kökenine yönelik Antik Yunan'da meydana gelen tartışmaların, İslâm düşüncesinde gelişen tartışmalardan farklı olarak, felsefî bir merak neticesinde ortaya çıktığı ifade edilebilir.

İslâm düşüncesinde dillerin kökenine ilişkin tartışma, Hz. İsa için Kur'an'da geçen 'Allah'ın kelimesi' ifadesi ile 'ol!' emrini anlama bağla-

¹ Ahmet Cevizci, "Dil", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), 448.

² Platon, *Diyaloglar*, trc. Teoman Aktürel (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 195 vd.

³ Aristoteles, *Politika*, trc. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 9-10; dillerin kökenine ilişkin ayrıca bk. Jean-Jacques Rousseau, *Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 33 vd.

⁴ Sverker Johansson, *Origins of Language Constraints on Hypotheses* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005), 158.

mında yani kelimullah tartışmaları ile meydana gelmiştir.⁵ Söz konusu problemin anlaşılabilmesinde temel referans Kur'an'dır.⁶ Kur'an'ın referansı eşliğinde gerek yeni yerlerin fethiyle farklı kültürlerden İslâm'a girenlerin Arapçayı anlama ihtiyacı gerek Kur'an'ın daha iyi anlaşılma isteği, dil üzerine, daha ziyade Arap grameri, kelimelerin konum ve türetilmesi gibi konularda yeni ve farklı çalışmaların yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim Arapça nahiv ilmi ilerleyen süreçte gelişmiş, anlamın sınırlarını ve dilin delaletine ilişkin kuralları belirlemek için beyan ilmi gibi ilimler ortaya çıkmıştır.⁷

Tercüme faaliyetleri ile Yunan felsefî eserlerinin Arapçaya çevrilme-ye başlanması dil-mantık tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda nahivci ve mantıkçılar arasında çeşitli münazaralar olmuştur. Buna hicri 4. yüzyılın başlarında Bağdat'ta, Hristiyan mantıkçı Ebu Bekir Matta b. Yunus (ö. 328/940) ile Müslüman dilci Ebû Said es-Sîrâfî (ö. 368/979) arasında gerçekleşen bir tartışma örnek verilebilir. Mantığın evrensel bir ifade aracı mı, yoksa Yunan diline ait bir araç mı olduğu problemi tartışmanın konusunu oluşturmaktaydı. O dönem için İslâm düşünürleri mantığın Yunan diline ait bir araç olduğunu, Arapçada yerinin bulunmadığını ve İslâm için de değerinin olmadığını düşünüyorlardı.⁸

Fârâbî (ö. 339/950) dil ve mantık ilişkisine dair tartışmaların içine doğmuştur. Onun mantık ve dil hocaları, Matta b. Yunus ve Sîrâfî'dir. Fârâbî'nin dile atfettiği önemin anlaşılabilmesi bakımından *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserine bakılabilir. O, kitabının başında ilimlerin tasnifini yaparken '*Dil İlmî ve Onun Kısımları*' bölümünü ilk sıraya koymaktadır. Fârâbî'nin dile ilişkin görüşleri "*Kitâbu'l-Hurûf*" adlı eserinde de yer almaktadır.

⁵ Duncan B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutiona Theory* (New York: Charles Scribner's Sons, 1903), 146.

⁶ Frits Staal, "Oriental Ideas on the Origin of Language", *Journal of the American Oriental Society* 99/1 (1979): 6.

⁷ Hülya Altunya, *Fârâbî'de Dil Felsefesi* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 16-18.

⁸ James Pavlin, "Sünni Kelam ve Teolojik Münakaşalar", trc. Murat Ökçesiz, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001): 231.

Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*'un, '*Milletlerin Harflerinin ve Lafızlarının Oluşumu*' başlığı altında dillerin kökenine ilişkin bilgi vermektedir. Ona göre; "İnsan içinde olanı veya içinde amaçladığını başkasına bildirme ihtiyacı hissettiğinde ilk önce, arzuladığı şeye delalet etmesi adına onu anlatmayı istediği kimseler için işaretini, sonra da seslenmeyi kullanmıştır."⁹ Seslenmenin ilkinin '*nidâ*' olduğunu söyleyen Fârâbî, daha sonra çeşitli seslerin kullanıldığını belirtmektedir. Onun söz konusu görüşleri, dillerin kökenine ilişkin evrime dayalı bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Nitekim Fârâbî diğer konularda olduğu gibi, dillerin kökeni konusunda da dinin izahlarından ziyade felsefecilerin burhanî delillerini esas almaktadır. Söz konusu problemde o, kendi asrında dil ile ilgili çalışma yapanların görüşlerinden ayrı olarak dillerin, insanın ihtiyacından doğduğunu ve tedricî bir şekilde geliştiğini belirtmektedir.¹⁰

Fârâbî'nin dile ilişkin görüşleri üzerinde durulması gereken diğer bir konu da dil/luğa ve lisan kavramlarıdır. Ona göre düşünceyi ifade etme aracı olarak kullanılan lisan milletlere özgü, dil ise evrenseldir. Yani o, dilin milletleri aşan bir yönünün olduğunu ifade etmektedir. Fârâbî, dillerin farklı olduğunu söylerken, dilde kullanılan kelimeler ile kastedilen manaların bütün milletlerde aynı olduğunu belirtmekte ve anlamların dili aşan yönüne işaret etmektedir. Çünkü onların kaynağı lafızlar değil, duyulur nesnelere, fiiller ve terkiplerdir. Bu ise tüm insanlık için aynıdır.¹¹

İbn Sînâ (ö. 428/1037) da Fârâbî gibi dil ile ilgili tartışmalara katılmıştır. İbn Sînâ dillerin kaynağına ilişkin konular üzerinde durmamaktadır. Onun için önemli olan dillerin insanlar tarafından kullanılmasıdır. Nitekim İbn Sînâ'ya göre, dilin ortaya çıkmasının temelinde toplumsallaşma bulunmaktadır. Toplum içerisinde yaşayan insanın karşılıklı olarak ihtiyaçlarını ifade edebilmesinde dil en önemli unsurlardandır. Yine ona göre, toplumsal bir varlık olan insan, lafızları ve lafızları meydana getiren

⁹ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, thk. Muhsin Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Meşrik Mektebetu's-Şarkıyye, 1986), 135-136.

¹⁰ Altunya, *Fârâbî'de Dil Felsefesi*, 54.

¹¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, trc. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli (İstanbul: Kitabevi, 2001), 524 vd.

sesleri ortaya çıkarmıştır.¹² Lafızlar yaratılmış olsa dahi insanlar lafzın delalet ettiği anlamı değiştirebilir ve bir anlam için oluşturulmuş lafzı başka bir anlama delalet edecek şekilde kullanabilirler. Bu bağlamda İbn Sînâ insanın iradesinin önemine vurgu yapmakta ve lafız ile mana arasında insan iradesini koymaktadır.¹³

İnsan, zihninde olanı aktarabilecek bir yeti ile yaratılmıştır. İbn Sînâ'ya göre lafız kendiliğinden anlama delalet etmez. Şayet öyle olsaydı her lafzın bir anlamı bulunur ve dünyada farklı diller ortaya çıkmazdı. Zaten bundan dolayı o, lafız ve lafzın delalet ettiği anlam arasında insanın iradesini koymaktadır. O iradeyi, bir lafzı telaffuz edenin o lafzı istediği belirli bir anlam için kullanması şeklinde anlamaktadır. Bu bağlamda lafız, bir irade olmaksızın anlam ifade edemez.¹⁴

İbn Sînâ'nın ortaya koyduğu lafzın delaletine ilişkin yaklaşımı kendisinden sonra İslâm düşünürleri ve kelamcılar tarafından da ele alınmış ve daha sonraki eserlerde lafzın delaletine ilişkin yeni bir başlık oluşturulmuştur. Esasen ilk olarak mantıkçıların ortaya koyduğu lafız-mana ilişkisine dair pek çok kavram ve unsur daha sonra kelamcılar ve Arap dilcileri tarafından da bu konudaki çalışmalara dahil edilmiştir.¹⁵ Burada dile ve dilin kökenine ilişkin bu tartışmalar, genelde kelamcılarının özelde ise Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) dil hakkındaki görüşlerine bir zemin oluşturmak amacıyla zikredilmiştir.

1. Kelâm'da Dile İlişkin İlk Tartışmaların Nedenleri

Kelamcılar açısından dile ilişkin tartışmaların kökenini iki problem etrafında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki Kelâm ilmini de ortaya çıkara-

¹² İbn Sina, *Yorum Üzerine*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 2-3; Ali Durusoy, "Aristoteles'ten Gazzâlî'ye Klasik Mantıkta Anlam Kuramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2006): 50; Mehmet Aydın, "Gazzâlî'nin Düşüncesinde Dil İncelemesinin Yeri: Dil, Zihin ve Dış Dünya Arasındaki İlişki", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010): 190.

¹³ Durusoy, "Aristoteles'ten Gazzâlî'ye Klasik Mantıkta Anlam Kuramı", 50.

¹⁴ Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 118.

¹⁵ Durusoy, "Aristoteles'ten Gazzâlî'ye Klasik Mantıkta Anlam Kuramı", 52.

ran tartışmalardan biri niteliğindeki *kalamullah* probleminin bir parçası; diğeri ise yine kalamullah kapsamında olan *isim-müsemma* tartışmasıdır.

İslâm düşüncesinde kalamullahla ilişkin problemlerin kökeni hicri 2. asra dayanmaktadır. İslâm'ın sınırlarının genişlemesiyle yeni din ve kültürlerle tanışan Müslümanlar bu kültürlerdeki sorunlarla da karşı karşıya gelmişlerdir. Hristiyanlar ile Müslümanların bir arada yaşadığı yerlerde, Hristiyanların ulûhiyete ilişkin yaklaşımları ile karşılaşan Müslümanlar, Allah'ın zât ve sıfatları üzerinde tartışmaya başlamışlardır.

Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/850) İslâm düşüncesinde kalamullah problemini ilk olarak ele alan kişilerdendir. O, Allah'ın kelamını iki halde kabul etmektedir. İlki Allah'ın bir şeyi yaratırken ona söylediği 'ol' kelamı, ikincisi ise O'nun peygamberleri aracılığı ile insana hitap ederken kullandığı kelamdır. Ona göre birinci tür kelama 'tekvînî', ikincisine ise 'tekîfî' kelam denilmektedir. Her iki tür kelam da yaratılmıştır. Ancak ilki bir mahal olmaksızın yaratmaya konu olurken, ikinci tür kelam bir mahalde yaratılmaktadır ki, o mahal de Levh-i Mahfûz'dur.¹⁶ Görüldüğü üzere Allah'ın kelam sıfatının ezeli değil yaratılmış olduğu fikri ilk olarak Mu'tezile elinde ortaya çıkmıştır. Bu problemin temeli Hristiyanların Hz. İsa'yı tanrı kabul etmelerine dayanmaktadır. Nitekim onlar, Hz. İsa'yı Allah'ın kelimesi olarak nitelendirmişlerdir. Kur'an'da bu ifade, 'Kendisinden bir kelime' (Âl-i İmran 3/45) şeklinde yer almaktadır. Mu'tezile'nin tevhid inancına ilişkin endişesi onların *kalamullah*'a hâdis demelerine sebep olmuştur.¹⁷ Mu'tezile, kelamın gerçekleşebilmesi için bir muhatabın varlığının zorunlu olmasından hareketle Kur'an'ın kadîm olmasının imkânsızlığı üzerinde durmaktadır. Şayet kelam kadîm olursa muhatabı da kadîm olacaktır. Bu da Mu'tezile tarafından kabul edileme-

¹⁶ H. Austryn Wolfson, *Kelam Felsefeleri-Müslüman, Hristiyan, Yahudi Kelamı*, trc. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2001), 107; Zeynep Gemuhluoğlu, "İslam Düşüncesine Özgü Bir Poetikadan Söz Edilebilir mi?: İlk Dönem Kelam ve Dil Alimlerinde Din Dili-Mecâz/Şiir-Mecaz İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (2009): 119.

¹⁷ Galip Türcan, *Kelamda Kaynaklık Niteliği Bakımından Kitâb* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2012), 129-130.

yecektir. Aksi halde kadîmlerin çoğalması (*teaddud-i kudemâ*) gibi bir problemle karşılaşılacaktır. Yine onlara göre kelam, ses, harf ve lafızlardan oluşmaktadır. Şayet kelam kadîm olursa bunlar da kadîm olacaktır.¹⁸ Bu konu, zât-sıfat tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın kelam sıfatı fiilî sıfatlardandır ve fiilî sıfatlar da hâdistir.¹⁹

Mu'tezile'nin zât-sıfat birlikteliğini esas alan yaklaşımlarına Ehl-i Sünnet, Allah'ın zât ve sıfatlarının bir olmadığını belirterek karşı çıkmıştır. Onlara göre Allah'ın kelam sıfatı fiilî sıfatlarından değil, zâtî sıfatlarından olup ezeldir. Bu bağlamda Kur'an da yaratılmamıştır. Bu konuda Ehl-i Sünnet, "Eğer kelam sıfatı ezeli olmasaydı Allah bunun zıddını teşkil eden dilsizlik, sukût gibi vasıflardan biriyle vasıflanmış olacaktı"²⁰ şeklinde bir delillendirme yoluna gitmektedir. Yine Ehl-i Sünnet'e göre kelam sıfatı hâdis olsaydı ya Kerrâmiyye gibi tecsîme düşülecekti. Bu durumda ya söz konusu sıfat hiçbir mahalde olmayacaktı ki bu mümkün değildir; ya da Allah'ın zâtından başka bir mahalde olacaktı ki bu durumda da söz konusu kelamın mevsufu Allah değil, içinde bulunduğu mahal olacaktı.²¹ Ehl-i Sünnet Mu'tezile'nin bu katı tutumu karşısında, orta bir yol bulmak için, *kelâm-ı nefsi*, *kelâm-ı lafzî* kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Buna göre ezeli olan ve mahlûk olmayan kelam, *kelâm-ı nefsi'* dir. Bunun dışında kalan sesler, lafızlar ve harfler ise *kelâm-ı lafzî'* dir ve yaratılmıştır.²²

Kelamcılara göre dillerin kaynağı probleminde üzerinde durulması gereken diğer bir konu da isim-müsemmadır. Sıfatlar konusundaki görüşlerine paralel olarak bu konuda da Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet ayrı fikirler ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre isim ve müsemma farklı şeylerken, Ehl-i Sünnet'e göre aynıdır.²³ Bu, Allah'ın Kur'an ve hadislerde bu-

¹⁸ Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 83-84.

¹⁹ Ahmed el-Hemedânî el-Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî fi Eboâbi't-Teohîd ve'l-Adl: Halku'l-Kur'an*, thk. Taha Huseyn (b.y.: y.y, ts.), 7: 3.

²⁰ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiye: Dâru'l-Maarif, 1969), 60-61.

²¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, 60-61.

²² Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 84.

²³ Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, 54.

lunan isimler dışındaki isimlerle de isimlendirilip isimlendirilemeyeceği problemini ortaya çıkarmaktadır. İsim ve müsemmanın ayrı şeyler olduğunu ifade edenler, Allah'ın farklı isimlerle isimlendirilebileceğini, aynı olduğunu kabul edenler ise isimlendirilemeyeceğini belirtmektedir.²⁴

Allah kelamının yani Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve isim ile müsemmanın farklı şeyler olduğunu ifade edenlere göre diller de Allah'ın belirlemesiyle/tevkîfî değil, insanların uzlaşması sonucu/ıstılâhî oluşmuştur. Bunların karşısında, yani Mu'tezilî yaklaşımın aksine Ehl-i Sünnet de dillerin kökeninin ilahî bir belirlemeyle olduğu görüşündedir. Buna göre isimlerin ezelde belirlendiğini savunan Ehl-i Sünnet, insanların, Allah'ın belirlediği isimleri kullandığını ifade etmektedir. Esasen Ehl-i Sünnet'in buradaki endişesinin Kur'an'ın te'viline ilişkin olduğu ifade edilebilir. Şayet isimler, dolayısıyla diller Allah tarafından belirlenmişse bu, Kur'an'ın yaratılmış olmadığı, bu bağlamda da Kur'an'a ilişkin te'vilimizin sınırlı olması gerektiği ile ilişkilidir. Zira isimler/diller ve Kur'an ilahî irade ile belirlenmiş, hangi kelimenin ne anlama geleceğini dilleri Yaratan daha iyi bileceği için isimleri ona göre seçmiş ve böylece ilahî irade ile seçilen şeyin de yorumlanması daha sınırlı hale gelmiştir. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet'e göre, Mu'tezile böyle kabul etmese de, Kur'an üzerinde yapılan yorumlar tahrif sayılabilir. Çünkü Kur'an Allah'ın ezeli kelamıdır. Ancak dillerin ıstılâhî olarak yani insanların katkısı ve bir ölçüde üretimi ile gerçekleştiği kabul edilirse Allah'ın, Kur'an'ı yaratmış olduğu ve Kur'an'ın, O'nun ezeli kelamı olmadığı sonucuna varılır. Dolayısıyla Kur'an üzerinde yorum yapma imkânı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²⁵

2. Kelamcılara Göre Dillerin Kökeni

Dillerin kaynağının ne olduğuna ilişkin tartışmalar ilk dönemlere kadar uzanmaktadır. Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib (ö. 68/687-88), Bakara Sûresi 31. ayete ilişkin açıklamalarında tüm isimleri insanlara Al-

²⁴ İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi", *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 108, 113.

²⁵ Türcan, *Kelamda Kaynaklık Niteliği Bakımından Kitâb*, 210-211.

lah'ın öğrettiğini ifade etmektedir.²⁶ Nitekim Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 100/718) de insanları Allah'ın konuştuğunu ve kelâmı Allah'ın yarattığını dile getirmektedir.²⁷ Ancak dillerin kökeninin tevkîfî olduğunu dile getiren ilk kişi Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'dir (ö. 324/936). Eş'arî dillerin kökeninin tevkîfî olduğunu kabul etmekte ancak fer'inin, kıyas ve icihad yoluyla ıstılâhî olabileceğini belirtmektedir. Ona göre dillerin kökeninin ıstılâhî olması nihayetsiz bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü insanların bir ibare üzerinde anlaşmaları ancak başka bir ibare ve işaret ile mümkün olabilecek, bu da sonsuza kadar gidecektir.²⁸ Şu halde Eş'arî'ye göre dilin başlangıcı itibariyle tevkîfî olması zaruridir. Ona göre dinin isimleri, dilin isimleridir. Çünkü Allah onlara kendi dilleriyle hitap etmiştir. Şeriat, dili değiştirmemiş, dilde olmayan bir ismi ortaya çıkar-mamış ve o dili konuşanların hitabı üzerine gelmiştir. 'Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik' (İbrahim 14/ 4.) ayeti bunu göstermektedir.²⁹

376

OMÜİFD

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) "*Mefâtîhu'l-Gayb*" adlı eserinde Bakara Sûresi 31. ayeti tefsir ederken bu konunun ilk kez Eş'arî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) arasında geçtiğini belirtmektedir.³⁰ Ancak sözü edilen tartışmaya ilişkin temel kaynakların mevcut olmadığı ifade edilmektedir.³¹ Yine Râzî'ye göre Eş'arî yanında Mu'tezilî Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Kâ'bî (ö. 319/931) de dillerin tevkîfî nitelikte ortaya çıktığı görüşündedir.³²

²⁶ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmîu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru'l-Hicr, ts.), 514.

²⁷ Türcan, *Kelamda Kaynaklık Niteliği Bakımından Kitâb*, 209.

²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn İbn Fûrek, *Mucerridu Makâlâtî'l-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 41.

²⁹ İbn Fûrek, *Mucerridu Makâlâtî'l-Eş'arî*, 149.

³⁰ Fahreddin Muhammed b.Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 2: 191.

³¹ Bernard George Weiss, "Orta Çağ İslam Alimlerinin Dilin Menşei İle İlgili Tartışmaları", trc. Adem Yığın, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003): 134.

³² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 2: 191.

Dillerin kaynağı problemi tartışılırken, tevkîfliği ileri sürenlerin en temel delilleri yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bakara Sûresi 31. ayette geçen '*Allah Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti*' ifadesidir. Buna göre, Allah isimleri öğrettiği gibi, isimlerle birlikte harfleri ve fiilleri de öğretmiştir.³³ Bu görüşü savunanların Bakara Sûresi 31. ayet dışında delil olarak ele aldıkları ayetler de vardır.³⁴ Şu halde, dillerin tevkîfliğini savunanlara göre dillerin insanlar tarafından üretilmesi mümkün değildir. Onlara göre, diller insanlar tarafından üretilseydi söz konusu durum, bir kimsenin zihnindeki başka birine aktarması yoluyla olurdu, bu da ya yazılı ya da sözlü olmak zorundaydı. Şayet böylesi bir ifadelendirme kullanılacaksa bu, kendinden önceki ifade biçimini ortaya çıkaran bir kimsenin varlığını gerekli kılacaktır. Fakat bu durum böylece geçmişe doğru uzayıp gideceği için teselsüle düşülmüş olur ki, bilindiği üzere teselsül batıldır.³⁵

Dillerin kökeninin ıstılâhî olmadığına yani uzlaşma yoluyla gerçekleşmediğine ilişkin aklî delil getirenlerden biri de İbn Hazm'dır (ö. 456/1064). Ona göre, "Dillerin insanların uzlaşması sonucu ortaya çıkmış olması mümkün değildir. Şayet öyle olsaydı bu, kemale ermiş, yine akılları eğitilmiş tam bir seviyede, ilimleri tamamlanmış ve alemdeki tüm eşyaya vakıf olmuş, tüm eşyayı tanıyan ona ilişkin ihtilafları ve ittifakları bilen bir kavmin mevcudiyetini gerektirirdi. Ancak ilk insanın bu yeteneği kazanması için uzun yıllara ihtiyaç olduğunu ve geçen bu zamanda onun, başkasının terbiyesinde, korumasında ve kefaletinde bulunması gerektiğini biliyoruz. Yeni doğmuş bir bebeğin anne babasının onu beslemesine, sıcaklık ve soğukluk gibi her türlü tehlikeden onu korumasına muhtaç olduğu ortadadır. Dolayısıyla kişi ancak seneler geçtikten sonra kendisine yetebilir. Yine bu doğrultuda bir dili öğrenmek için de kişiye, kendisinin dışında dillerin üretilip sunulması gerekmektedir. Nasıl ki, bir insan doğduğunda kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayamıyor da bu ihti-

³³ Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, thk. T. Câbir Feyyâz el-Alevânî (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 1: 185.

³⁴ Bk. Yusuf 12/40; Rum 30/22; Necm 53/23.

³⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, 1: 186 vd.

yaçlar başkası tarafından karşılanıyorsa, bir dili üretmek bağlamında ilk insan için de bu durum böyledir. Diller ona Allah tarafından öğretilmiştir.”³⁶

İslâm düşüncesinde dillerin ıstılâhî olarak ortaya çıktığını ileri süren ilk kişi Ebû Hâşim el-Cübbâî’dir.³⁷ Ebû Hâşim, dillerin kaynağının ıstılâhî olmasına ilişkin hem aklî hem de naklî deliller getirmiştir. Buna göre “Şayet Allah’ın, lafızları belli bir mana için koyduğuna dair zarurî bir ilim olsaydı, bu ya akıllılar için ya da akılsızlar için yapılmış olurdu. Onun akıllılar için olması caiz değildir. Çünkü Allah’ın bir lafzı bir manaya koyduğuna dair zarurî bir ilim olsaydı, O’nun sıfatları zarurî olarak bilinecek, buna karşın zâtî istidlâlî olarak bilinecekti ki, bu muhaldir.”³⁸ Yine, “Allah meleklerle hitap etmiştir. Bu ise, hitaptan önce bir dilin varlığını göstermektedir.”³⁹ Râzî’nin belirttiğine göre Ebû Hâşim’in bu konudaki bir diğer delili de ‘Allah Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti’ (Bakara 2/31) ayetidir. Burada “öğretme” fiilinin, isimlere izafe edilmesi gerekmektedir. Bu da, öğretmeden önce de eşyanın isimlerinin olmasını gerektirir. Yani diller öğretilmeden önce var olmalıdır. Ayrıca Ebû Hâşim’in ifadesine göre Hz. Adem, isimleri bilme konusunda meleklerle meydan okuduğu zaman, isimlendirilenler için isimlerin tayini hakkında meleklerin doğru olduğunu bilmesi gerekir. Aksi halde onun doğruluğuna ilişkin bilgi ortaya çıkmaz. Böylece isimlerin, isimlendirilenlere verilmesinin bu öğretmeden önce olması gerekmektedir.⁴⁰

Mu’tezilî yaklaşımı devam ettiren Kadî Abdülcebbar (ö. 415/1025) dillerin kökeninin ıstılâhî olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yine

³⁶ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru’l-Afakî’l-Cedîde, ts.), 1: 29-30; Burhanettin Tatar, “Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar”, *Din Dili Çalıştayı*, ed. Ahmet Baydar (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları Çalıştay Serisi: 1, 2015), 21.

³⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 2: 191.

³⁸ Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’iha* (b.y.: Mektebetu’l-Ezheriyye, ts.), 12.

³⁹ Suyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’iha*, 12.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 2: 191.

ona göre Bakara 31. ayetin zahiri anlamından isimlerin Hz. Adem'e öğretilmesi kastedilmiş olsa dahi bu, dilin insanlar tarafından meydana getirildiğinin ifade edilmesine engel teşkil etmemektedir.⁴¹ Ayetin (2/31) zahiri, isimlerin Allah tarafından öğretildiğini ifade etmekte, dillerin kökenine ilişkin bir bilgi sunmamaktadır. Yine Kadî Abdülcebbar'a göre dilleri ilk olarak Allah'ın yarattığını söylemek, Allah'ın dil icat ettiğini kabul etmektir ki, Allah böyle vasıflanmaktan münezzehtir.⁴² Dil, ilk olarak insanlar tarafından ortaya konulduktan sonra Allah'ın kelamının yaratılmış olması mümkündür. Dillerin ilk olarak insanlar tarafından meydana getirilmiş olması Allah'ın hitabının anlaşılabilmesi için de gereklidir. Şayet dil, hitaptan önce gelmezse Allah'ın dilediği şey anlayamayacak, insanlar tarafından anlayamayacak bir biçimde Allah'ın onlara hitap etmesi de anlamsız ve Allah'ın hikmetine aykırı olacaktır.⁴³

Dillerin, ilk olarak Allah'ın insanlara bildirmesi ile ortaya çıktığını, daha sonra ise insanların bu dil üzerinde uzlaşması sonucu türediğini yani esas itibarıyla tevkîfî olup sonradan istilâhî olduğu görüşünü savunanlar arasında Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) gösterilebilir. Ona göre dillerin uzlaşma sonucu ortaya çıkması daha önce yapılmış bir uzlaşmanın varlığını, bu ise teselsülü gerektirir.⁴⁴ Suyûtî (ö. 911/1505) bu görüşü batıl saymaktadır. Çünkü ona göre, tıpkı lafızların anlamlarını bilmeden kullanan, sonra da herhangi bir uzlaşma olmadan onları anne ve babasından öğrenen bir çocuk gibi insanın isimlerin manasını bir başkasına öğretmesi mümkündür.⁴⁵

⁴¹ Altunya, *Kâdî Abdülcebbar'da Söz (Kelâm)-Anlam İlişkisi -Kasdu'l-Mütekellim Problemi Bağlamında-* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 55.

⁴² Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-Fıraku Gayru'l-İslâmiyye*, thk. Mahmud Muhammed el-Hudayrî (b.y.: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ts.), 5: 169-170.

⁴³ Altunya, *Kâdî Abdülcebbar'da Söz (Kelâm) -Anlam İlişkisi -Kasdu'l-Mütekellim Problemi Bağlamında-*, 52.

⁴⁴ Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'iha*, 13.

⁴⁵ Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'iha*, 13-14.

İslâm düşüncesinde dillerin kaynağına ilişkin tüm bu yaklaşımların ardından Bâkılânî farklı bir tutum geliştirmiştir. Dillerin kaynağının ne olduğunun kesin olarak bilinemeyeceğini ileri sürüp bu konuda çekimser kalan ilk kişi Bâkılânî'dir. Bâkılânî'den sonra İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), Râzî gibi Eş'arî kelamcıları da dillerin kaynağı hakkında çekimser kalanlar arasındadır.⁴⁶ Bu görüşü savunanlara göre dillerin kaynağına ilişkin kesin bir hüküm verilemez. Yine onlar, dillerin tevkîfî olmasının mümkün olduğu gibi ıstılâhî olmasının da mümkün olabileceğini ifade etmektedirler. Bu probleme ne akıl tam bir çözüm getirebilir ne de söz konusu probleme ilişkin bir nakil mevcuttur.

3. Bâkılânî ve Dillerin Kökeni

Bâkılânî, dillerin kökenine ilişkin tutumu nedeniyle yeni bir teorinin kurucusu olarak nitelenebilir. Tevakkuf teorisi denilen bu teori Bâkılânî'den sonra, Cüveynî, Gazzâlî, Râzî gibi Eş'arî kelamcılar tarafından kabul edilmiştir.⁴⁷ Buna göre dillerin kaynağına ilişkin tüm görüşler, ne ispatlanabilir ne de yanlışlanabilir. Yani dillerin kaynağının ıstılâhî ya da tevkîfî olduğunu iddia edenlerin hiçbiri için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Dillerin kökeni tevkîfî olabileceği gibi ıstılâhî de olabilir.⁴⁸ Dolayısıyla tüm bu teorilerin doğruluğundan bahsedilebilir.

Bâkılânî "*et-Takrîb ve'l-İrşâd*" adlı eserinde, dillerin kökenine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Bâkılânî bu konuda, kendinden önce kabul edilen görüşleri zikrettikten sonra kendi fikrini ifade etmektedir. O, ilk olarak dillerin kökeninin tevkîfî olduğunu söyleyenlerin görüşlerini ele almaktadır. Buna göre eşyanın ismi ve onun anlamları insanlara tevkîfî olarak bildirilmiştir.⁴⁹ İkinci yaklaşıma göre isim ve diller, insanla-

⁴⁶ Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, 75.

⁴⁷ Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, 75.

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî, *İcâzu'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sadr (Mısır: Dâru'l-Maarif, ts.), 68.

⁴⁹ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, thk. Abdullah b. Ali Ebû Zenîd (Beyrut: Muessese-tu'r-Risâle, 1998), 1: 319.

rın uzlaşması sonucu oluşmaktadır. Yani dillerin kökeni ıstılâhîdir.⁵⁰ Diğer bir kısmına göre ise diller, Allah'ın öğretmesiyle mümkün olabileceği gibi dil ehlinin isimler ve anlamlar üzerinde anlaşmasıyla da mümkün olabilmektedir. Bazılarına göre de dillerin bir kısmının tevkîfî, bir kısmının ıstılâhî ve bir kısmının da insanların o dili konuşanlara kıyas yapması sonucu öğrenilmesi caizdir. Yine bunlara göre bir dili konuşanların tamamının veya onlardan bazılarının bir şey için isim koyma bakımından anlaşmaları ve Allah'ın, bu şey için isim koymanın öncesinde o ismin o şey için konulmasını bildirmiş olması da mümkündür. Dili konuşanların eşya için, Allah'ın verdiği ismin dışında isim vermesi de ihtimal dahilindedir. Ancak bu isim Allah'ın yasakladığı bir isim ise, bu ismi koyanlar Allah'a isyan etmiş olacaklar, yasaklanmayan bir isim ise isyan etmiş olmayacaklardır. Bu durumda eşya için biri Allah'ın bildirdiği, diğeri insanların, eşyaya, o ismin verilmesi konusunda uzlaştıkları olmak üzere iki isim verilmiş olacaktır.⁵¹

Bâkîllânî tüm bu açıklamalardan sonra bu teorileri kabul etmeyenlerin düşüncelerinin yanlış olduğunu ifade ederek, her bir teorinin mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Bâkîllânî, bir dili konuşanların dillerinin hepsini veya isimlerin tamamını Allah'ın öğretmesinin mümkün olmadığını çünkü Allah'ın öğretmesi için de bir dile ihtiyaç duyulduğunu ifade edenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Buna göre Allah, kelamını ve çeşitli dillerdeki isimlerin manalarını bildirmek istediği zaman, muhatabı önceden o dili konuşmayı bilmese de o dili ona işittirir. Muhatabı da zorunlu bir şekilde o kelamı anlar. Allah muhatabına, 'Bil ki, bu sığayı bunun için kıldım' der. Yine başka biçimleri de başka anlamlar için kılabilir. Muhatabı, Allah'ın bir mana için yarattığı çeşitli sesleri, formları kalbinde zorunlu olarak bilir.⁵² Tüm isimlerin Allah tarafından yaratıldığına bir başka delil olarak da şu söylenebilir; dilsizler yani konuşamayanlar, işaret dilini kullananlar, daha önce bir rumuz ve işaret

⁵⁰ Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 319-320.

⁵¹ Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 320.

⁵² Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 321-322.

kullanmadan anlaşabilmektedirler. Bu da Bâkılânî tarafından Allah'ın, ses ve şekiller için belli manaları koymuş olabileceğinin bir delili olarak ifade edilmektedir.⁵³

Bâkılânî dillerin kaynağının ıstılâhî olmadığını belirtenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu söyleyerek, kendi fikrini temellendirmeye çalışmaktadır. Buna göre, düşünebilen bir varlık olarak insan, aynı zamanda kendi ihtiyaçlarını da karşılayabilen bir varlıktır. Nitekim insanların bir ihtiyaç olarak birbirleriyle anlaşabilmeleri, açlığını gidermek için yemek yeme, susadığı zaman su içme gibi tabî bir durumdur. Yine insan ihtiyaç duyduğu zaman da işaret yoluyla aralarında uzlaşıp ihtiyaçlarını giderebilecek durumdadır. İşaretler yeterli olmadığı zaman insanların çeşitli bilgileri aktarabilmeleri için farklı sesler bulmaları mümkündür.⁵⁴

Sesleri kullanarak iletişim kurup, fikirlerini ses yoluyla aktarmak isteyen insanın, bu fikirleri hangi yolla, konuşmayı bilmeyen bir diğerine aktaracağı sorusu üzerine Bâkılânî şöyle demektedir: Konuşan kişi maksadını anlatabilmek için örneğin, bir insanın yanına gider ve karşıdaki insan onun maksadını anlayana kadar 'insan' kelimesini tekrarlayabilir. Karşısındaki insan bunu anladığında aralarında bir uzlaşma sağlanmış olur. Böylelikle insanlar başka birine de bu yolla kelimeleri öğretebilir. Aynı şekilde dilsizlerin, daha önce işaretlerin ve rumuzların anlamlarını bilmeden, yine işaretler yardımıyla birbirleriyle anlaşmaları mümkün olabilirken, konuşabilen akıl sahibi insanların durumlarının daha aşağıda olması mümkün değildir. Onların birbirleriyle anlaşabilmeleri, dilsiz olanların anlaşmasından daha kolaydır.⁵⁵

Görüldüğü üzere Bâkılânî, dillerin kökenine dair ileri sürülen teorileri kabul etmektedir. O, tüm bu yaklaşımlar için akli deliller getirmekte ve iddiaların hepsinin doğru olabileceğini, dillerin kaynağının tam olarak bilinemeyeceğini öne sürmektedir. Bâkılânî, söz konusu tavrıyla tevakuf denilen yeni bir teorinin kurucusu niteliğindedir.

⁵³ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 322.

⁵⁴ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 323.

⁵⁵ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşad*, 1: 324.

Cüveynî, Bâkîllânî'nin dillerin kökenine ilişkin yaklaşımlarını kabul etmektedir. Cüveynî “*el-Burhan*” adlı eserinde dillerin kaynağına dair görüşleri ifade ettikten sonra kendi düşüncesine yer verir. Ona göre bütün bu görüşlerin aklen caiz olma ihtimali vardır. Cüveynî, dillerin aslının tevkîfî olduğunu kanıtlamak için bir delile ihtiyaç olmadığını düşünür. Bunun manası, Allah'ın başlangıçta bedîhî olarak, bir mana için ona mahsus bir şekli/formu/sîgayı sabit kılmasıdır. Akıl sahibi insanlar bu sîgaları ve onun manalarını açık bir şekilde anlar.⁵⁶ O, dillerin kaynağının ıstılâhî olabileceğini şu şekilde delillendirir: “Allah'ın akıllıları böylece harekete geçirmesi ve bazısının istediğini bazısına bildirmesi olanaksız değildir. Sonra onlar kendi isteklerine göre sîgaları/sembolleri üretirler ve bu yolla da çocuklar konuşmayı öğrenirler.”⁵⁷ Cüveynî'nin, anlaşıldığı kadarıyla, dillerin tevkîfî ve ıstılâhî olabileceğini dile getirerek Bâkîllânî'nin kurduğu zemini takip ettiği söylenebilir.

Cüveynî'nin öğrencisi Gazzâlî de dillerin kökeni hakkında hocası ile aynı yaklaşımı benimsemektedir. O, “*el-Mustasfâ*” adlı kitabında ‘*Meb-deu'l-lugâ'* başlığı altında dillerin kökenine ilişkin bilgi vermektedir. Gazzâlî öncelikle, dillerin ıstılâhî olarak meydana geldiğini belirtenlerin görüşlerini ifade etmektedir. Onlara göre tevkîfî sahibinin lafzı, yani Allah'ın kelamı, önceki bir ıstılâh ile muhatap tarafından anlaşılamadıktan sonra tevkîftan bahsedilemez.⁵⁸ Gazzâlî'ye göre, dillerin Allah'ın bildirmesiyle olduğunu öne sürenler; “İstılâhın tamamlanabilmesi için bir hitâba, nidâya ve vad'a ihtiyaç olduğu kanaatindedirler. Tüm bunlar da uzlaşma için toplanmadan önce bir lafzın bulunmasıyla mevcut olur.”⁵⁹ Yani diğer bir deyişle onlara göre dillerin kökeni şayet ıstılâhî olsaydı, insanların bu uzlaşmayı sağlayabilmeleri için yine bir dile ihtiyaç olacak-

⁵⁶ Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Katar: Câmîatu'l-Katar, 1399), 1: 170.

⁵⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 170-171.

⁵⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Hamza b. Zuheyr el-Hafız (Medine: el-Câmîatu'l-İslâmiyye, ts.), 3: 7; Mustafa Abu Sway, *al-Ghazzâlîyy a Study in Islamic Epistemology*, (Kuala Lumpur: Devan Bahasa dan Pustaka, 1996), 52-53.

⁵⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 3: 7.

tı. Bu sebeple dillerin kökeninin ıstılâhî olması düşünülemez, dil ancak Allah'ın insanlara bildirmesiyle öğrenilebilir.⁶⁰

Gazzâlî'nin belirttiği üçüncü görüşe göre ise diller, insanların uzlaşmaya varabilecekleri kadarı tevkîfî, geri kalanı ise ıstılâhî olarak meydana gelmiştir. Bu üç görüşü açıkladıktan sonra o kendi tutumunu belirtmekte, söz konusu üç yaklaşımın da makul, aklî bakımdan caiz olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Anlaşılan o ki Gazzâlî de Bâkılânî'nin başlattığı Eş'arî tavra uygun bir şekilde tevakkufu kabul ederek dillerin kaynağına ilişkin tüm iddiaların makul olduğunu belirtmiştir.

Râzî, "el-Mahsûl" adlı eserinde 'fi Ahkâmi'l-Kulliyeti li'l-Lugâ' başlığı altında kelamın mahiyetine ve dillerin kökenine ilişkin görüşlere yer verdikten sonra söz konusu meseleye ilişkin kendi görüşlerini zikretmektedir. O, bu konuda dört görüşün olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki Abbâd b. Süleyman'ın (ö. 250/864), ikincisi dillerin kökeninin tevkîfî olduğunu söyleyen Eş'arî ve İbn Fûrek'in (ö. 406/1015), üçüncüsü dillerin ıstılâhî olduğunu söyleyen Ebû Hâşim ve ona tabi olanların, sonuncusu ise dillerin bir kısmının tevkîfî bir kısmının ise insanların üretmesiyle olduğunu düşünenlerin görüşüdür. Bu sonuncu görüş de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlki dillerin ortaya çıkışının ıstılâhî olup, geri kalanının tevkîfî olduğunu öne sürerken ikincisi, gerekli bir kısmının tevkîfî geri kalanının ıstılâhî olarak meydana geldiğini kabul etmektedir.⁶² Râzî'ye göre muhakkikler bütün bu görüşlerin caiz olabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak onlar kesin bir hüküm verme konusunda da tevakkuf etmişler yani çekimser kalmışlardır.⁶³

Râzî, dillerin kökenine ilişkin görüşleri aktardıktan sonra sözü edilen görüşleri temellendirme yoluna gitmiştir. O, Platon'un "Kratylos" diyalogunda geçen ve adlar ile anlamları arasında doğal bir ilişki bulun-

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 3: 7, 8.

⁶¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 3: 8 vd.

⁶² Râzî, *el-Mahsûl*, 1: 181-182.

⁶³ Râzî, *el-Mahsûl*, 1, 182.

duğunu iddia eden Abbâd b. Süleyman'ın yaklaşımını reddetmiş,⁶⁴ geriye kalan üç görüşün imkânı üzerinde durmuştur. Buna göre dillerin Allah tarafından yaratılması mümkün olduğu gibi Allah'ın insanlarda, lafızlar için zarurî bir ilim yaratması da O'nun kudreti dahilindedir.⁶⁵ Yine insanların bir lafzı bir mana için tahsis etmeleri de mümkündür. İnsanlar onu ima ve işaret ile diğerlerine öğretebilirler. Râzî'ye göre bu iki görüş sabit olunca üçüncüsü yani hem tevkîfi hem ıstılâhî öngören görüş de sabit olacaktır.⁶⁶

Görüldüğü üzere Bâkîllânî, dillerin kökeni probleminde kendisinden sonra gelen kelimacıları da etkilemiştir. Cüveynî, Gazzâlî ve Râzî gibi önde gelen Eş'arî kelimacıları da söz konusu probleme ilişkin Bâkîllânî ile aynı yaklaşımı benimsemektedirler. Onlar da İslâm düşüncesinde var olan iki temel yaklaşımdan birini kabul etmemiş ve Bâkîllânî'nin ortaya koyduğu üçüncü bir teori olan tevakkuf fikrini tercih etmişlerdir.

Sonuç

Yunan düşüncesinde dillerin kaynağına ilişkin problemler felsefî bir merak neticesinde tartışılmış bu tartışmalar sonucunda da dillerin kökenine ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya konmuştur. İslâm düşüncesinde de dillerin kaynağının ne olduğu gerek İslâm filozofları gerekse kelimacılar nezdinde, Müslümanların çeşitli din ve kültürlerle karşılaşması sonucu ve Yunan felsefî eserlerinin Müslüman dünyada yer almasıyla yeniden tartışılma zemini bulmuştur.

Müslüman kültürde dile ilişkin tartışmalar, dillerin antropolojik ya da felsefî bir bakış ile anlaşılmaya çalışılmasından ziyade itikadî tercihlere temel olması bakımından ele alınmaktadır. İslâm kelamında dillerin kökeninin ne olduğuna dair tespitler, daha ziyade kelimullah ve isim-müsemma problemlerinin bir neticesi olarak istihdam edilmiştir. Kur'an'ın referansı eşliğinde, yeni yerlerin fethiyle farklı kültürlerden

⁶⁴ Weiss, *Language in Orthodox Muslim Thought -A Study of Wad' al-Lughah and Its Development-* (Michigan: Princeton University, 1966), 15 vd.

⁶⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, 1, 183.

⁶⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 1, 184.

İslâm'a girenlerin Kur'an'ı, dolayısıyla Arapçayı daha iyi anlama isteği, dil üzerine, daha ziyade Arap grameri, kelimelerin konumu ve türetilmesi gibi konularda çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Kelâm'da dillerin kaynağının ne olduğu hususunda; tevkîfî, ıstılâhî, hem tevkîfî hem ıstılâhî ve dillerin kökenine ilişkin hiçbir teorinin tam olarak bilinemeyeceğini söyleyenlere ait olmak üzere dört temel yaklaşım bulunmaktadır. Dillerin kaynağının ıstılâhî olduğu üzerinde duranlar, kendi itikadî yaklaşımlarına paralel bir şekilde Allah'ın kelamının da mahlûk olduğunu savunmuş, dillerin insanlar tarafından ortaya çıkarıldığını söylemiş, dolayısıyla insanın, kelamın anlaşılması üzerinde tasarruf hakkı bulunduğunu ifade etmiş ve akli daha ziyade öne çıkararak nasslar karşısında te'vilin sınırlarını zorlayabilecek bir tavrı benimsemişlerdir. Dillerin tevkîfî olduğunu kabul edenler ise bu tercihlerine paralel olarak Allah'ın kelamının ezeli olduğunu ifade etmişler bu doğrultuda da Kur'an üzerinde te'vil imkanının sınırlı olduğunu düşünmüş ve daha nassçı bir tavır benimsemişlerdir.

Son tahlilde ifade etmek gerekmektedir ki Kelâm'da etkin ve Eş'arî kelamı bakımından da kurucu niteliği ile öne çıkan Bâkılânî'yi dillerin kaynağına probleminde de kendi dönemi bakımından orijinal kılan, söz konusu probleme dair tercihleriyle, tevakkuf teorisi denilen yeni bir teorinin kurucusu olmasıdır. Bâkılânî, tevakkuf teorisiyle dillerin tevkîfî olmasının mümkün olduğu gibi ıstılâhî olmasının da mümkün olabileceğini ifade etmiş, böylelikle kendinden önceki görüşler arasında yeni bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur.

Kaynakça

- Abu Sway, Mustafa. *al-Ghazzâlîyy a Study in Islamic Epistemology*. Kuala Lumpur: Devan Bahasa dan Pustaka, 1996.
- Altunya, Hülya. *Fârâbî'de Dil Felsefesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Altunya, Hülya. *Kâdî Abdülcebbar'da Söz (Kelâm)-Anlam İlişkisi -Kasdu'l-Müttekellim Problemi Bağlamında-*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Aristoteles. *Politika*. Trc. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

- Aydın, Mehmet. "Gazzâlî'nin Düşüncesinde Dil İncelemesinin Yeri: Dil, Zihin ve Dış Dünya Arasındaki İlişki". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010): 169-201.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *et-Takrîb ve'l-İrşad es-Sağîr*. Thk. Abdullah b. Ali Ebû Zenîd. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1998.
- Bâkîllânî. *İ'câzu'l-Kur'an*. Thk. Seyyid Ahmed Sadr. Mısır: Dâru'l-Maarif, ts.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*. Trc. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cevizci, Ahmet. "Dil". *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. Thk. Abdulazîm ed-Dîb. 3 Cilt. Katar: Câmiatu'l-Katar, 1399.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi". *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 103-116.
- Demir, Ramazan. *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Durusoy, Ali. "Aristoteles'ten Gazzâlî'ye Klasik Mantıkta Anlam Kuramı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2006): 37-52.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *Kitâbu'l-Hurûf*. Thk. Muhsin Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Meşrik Mektebetu's-Şarkıyye, 1986.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*. Thk. Hamza b. Zuheyr el-Hafız. Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, ts.
- Gemuhluoğlu, Zeynep. "İslam Düşüncesine Özgü Bir Poetikadan Söz Edilebilir mi?: İlk Dönem Kelam ve Dil Alimlerinde Din Dili-Mecâz/Şiir-Mecaz İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (2009): 109-134.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn. *Mucerredü Makâlâtî'l-Eş'arî*. Thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Afaki'l-Cedîde, ts.
- İbn Sina. *Yorum Üzerine*. Trc. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Johansson, Sverker. *Origins of Language Constraints on Hypotheses*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005.
- Kâdî Abdulcebbar, Ahmed el-Hemedânî. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-Fıraku Gayru'l-İslâmiyye*. Thk. Mahmud Muhammed el-Hudayrî. b.y.: ed-Dâru'l-Mısıryye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ts.
- Kâdî Abdulcebbar. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: Halku'l-Kur'an*. Thk. Taha Huseyn (b.y.: y.y, ts.).
- Macdonald, Duncan B. *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*. New York: Charles Scribner's Sons, 1903.
- Pavlin, James. "Sünnî Kelam ve Teolojik Münakaşalar". Trc. Murat Ökçesiz. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001): 229-243.

- Platon. *Diyaloglar*. Trc. Teoman Aktürel. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn. *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*. Thk. T. Câbir Feyyâz el-Alevânî. 6 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- Râzî. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1981.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*. Thk. Fethullah Huleyf. İskenderiye: Dâru'l-Maarif, 1969.
- Staal, Frits. "Oriental Ideas on the Origin of Language", *Journal of the American Oriental Society* 99/1 (1979): 1-14.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'iha*. b.y.: Mektebetu'l-Ezheriyye, ts.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. b.y.: Dâru'l-Hicr, ts.
- Tatar, Burhanettin. "Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar". *Din Dili Çalıştayı*. Ed. Ahmet Baydar. 19-62. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları Çalıştay Serisi: 1. 2015.
- Türcan, Galip. *Kelamda Kaynaklık Niteliği Bakımından Kitâb*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2012.
- OMÜİFD Weiss, Bernard George. *Language in Orthodox Muslim Thought -A Study of Wad' al-Lughah and Its Development-*. Michigan: Princeton University, 1966.
- Weiss. "Orta Çağ İslam Alimlerinin Dilin Menşei İle İlgili Tartışmaları". Trc. Adem Yığın. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003): 127-135.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelam Felsefeleri-Müslüman, Hristiyan, Yahudi Kelamı-*. Trc. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.

